

La humanitat del rei Martí

EL TEMPS

L'actual sepulcre de Martí I, al panteó reial del monestir de Poblet, és obra de l'escultor Frederic Marès.

Enguany ha fet 600 anys que es va morir Martí l'Humà, el darrer representant de la dinastia bastida per Guifré el Pilós. Era tranquil, recte, religiós i va cultivar fama de bon governant. Va morir gras i provant, infructuosament, d'engendrar un nou hereu. Presentem en aquestes pàgines una aproximació a la figura de Martí I, l'home que va dur la corona sense acabar-ho de voler.

Potser perquè no va protagonitzar cap gesta memorable, potser perquè era un home tranquil o qui sap per què, el cas és que no s'han vist grans commemoracions, en aquest centenari. Sort n'hi ha hagut, per tant (i per cobrir el buit estrident), de l'Institut d'Estudis Catalans, que ha organitzat un congrés –“Martí l'Humà, el darrer rei de la dinastia de Barcelona

(1396-1410)”– que ha aplegat una no-drida representació d'especialistes europeus. I sort també de l'esperó que els aniversaris sempre signifiquen per a la indústria editorial: s'ha aprofitat l'avinentsa per treure a la llum algun títol dedicat al monarca humanista i això sempre s'agraeix. Ara, a més, potser per pura casualitat o potser amb tota la idea (l'empresa desenvolupadora, Cos-

monaut Games, és de Cerdanyola del Vallès), acaba de sortir a la llum un videojoc, *Dive: The Medes Island Secret*, que té per objectiu la recerca, sota les aigües de les illes Medes, de la cripta de “Martin I, The Human”. Val a dir que, per allò de l'embollica que fa fort cibernètic, aquí el monarca esdevé cap d'un orde del Temple amb secrets i etcèteres que cal anar descobrint a mesura que el jugador passa plataformes, però, de tota manera, no serem pas nosaltres que negarem al malaurat rei aquest toc Wii de posteritat.

Val a dir que, fins ara, no ha tingut gaire fortuna, la figura del darrer coronat de la casa catalana. De fet, tal com ens explica Maria Teresa Ferrer, membre del IEC, investigadora del CSIC i organitzadora del congrés monogràfic que acaba d'acollir Barcelona, és cert que la seva planta no es pot comparar amb la de Jaume I, a qui “devem la nostra configuració actual”, però també ho és que “el rei Martí l'Humà, sense ser tan important, va tornar a agregar Sicília a la corona catalano-aragonesa

i va engegar la definitiva conquesta de Sardenya. A més, és el darrer rei de la dinastia catalana, i això s'havia de commemorar”.

Poca premsa. Era força bonhomíós, culte, un correcte governant. De poc li va valer, però, tot plegat, al rei Martí. Si la seva mort (i, sobretot, el conflicte successori que va desencadenar) sí que ha centrat periòdicament l'atenció historiogràfica, el seu regnat, ens recorda David Garrido, “no ha tingut l'atenció que podria merèixer”.

Garrido acaba d'enllestir, precisament, un llibre que contribuirà a anar cobrint un cert buit divulgatiu: *El rei Martí. L'últim del llinatge reial de Barcelona* (Dalmau). Mentre l'obra fa el seu curs a la impremta, en parlem amb l'autor. Del llibre i de l'home que retrata en un documentat (i amè) treball: “Fins ara, el seu regnat ha estat bastant misteriós tenint en compte la seua transcendència. Pensem que és l'últim rei de la dinastia catalana, el rei que aconseguí definitivament sotmetre Sicília i Sardenya. I, malgrat això, fins ara no havia merescut atenció com a protagonista de la història.”

A més, ha hagut de carregar l'estigma d'haver deixat tallada la dinastia de reis catalans. No és que no hagués complert el deure monàrquic de tenir fills, que en va tenir quatre, sinó que tots se li van morir. El darrer, Martí el Jove, quan ja era rei de Sicília i començava a mostrar aptituds per a la successió de la corona gran. Després, el monarca va provar fortuna amb una nova muller, jove i bella i triada a posta per a la fecundació, però ja no va poder ser. Com que tampoc no va acabar de deixar successor clar, els pretendents s'acumulaven (el nét il·legítim Frederic, el cunyat Jaume d'Urgell, el nebot castellà amb qui mai no havia tingut tractes, el renebot fill de la neboda Violant...) i la cosa es va dirimir, a favor del Trastàmara, en una

La seva figura ha hagut de carregar l'estigma d'haver deixat tallada la dinastia

votació entre representants del Principat de Catalunya, del Regne de València i del d'Aragó, a Casp (on, en definició de Joan Fuster, es va dur a terme “la tèrbola pasterada”). Potser és per això, perquè implícitament o explícitament segons el cas, hom el fa responsable del posterior problema de l'interregne i de l'extinció de la dinastia pròpia, que —ens recorda Garrido— “ha estat bastant maltractat per la historiografia més, diguem-ne, catalanista”.

Nascut per a no regnar. Era el segon fill mascle de Pere III, dit *el Cerimoniós*. D'entrada, per tant, no albirava en l'horitzó la possibilitat de vestir corona: el germà gran, Joan, va ser educat per a l'afer; la germana, Elionor, tenia per destí les aliances polítiques per la via matrimonial; i ell, que era “desproveït de l'ímpetu autoritari del pare i de la personalitat seductora del germà”, explica Garrido, va poder tenir una infantesa plàcida, que ja és tenir. Amb el germà, hi va mantenir sempre molt bona relació: tots dos havien estat “educats en les exquisideses culturals del seu temps”, apunta Garrido, i “sabien de composició de versos, també de música i eren capaços de compondre en la llengua francesa de moda”. Més coses? Créixer a recer de la mare li va comportar, a més d'amor i dedicació, un bon cistell de títols: Elionor de Sicília vetllà pels interessos com a senyor feudal del seu fill menut, que anaren investint de títols. En arribar l'hora, el nomenaren duc de Montblanc, el casaren amb un bon partit (Maria de Luna, hereva dels aristòcrates aragonesos Ferrandes de Luna) i semblava encarrilat. Si no fos perquè, en la vida d'aquell reposat Martí, els plans tenien la dèria de torçar-se quan més drets semblaven.

D'ell han dit que era un home dubitatiu i solitari, però també “de caràcter afable i molt just” (i això darrer, escrit per l'home que més mal va fer a la imatge pública del monarca, l'humanista italià i panegirista dels Trastàmara Lorenzo Valla). I bon orador. David Garrido, però, no dubta gens a l'hora de triar-li adjectiu: “beat”. La qualificació casa amb el sobrenom amb què era conegut a l'època: *l'Eclesiàstic* (això altre de *l'Humà* havia de venir després, fruit d'una barreja entre el seu proverbial bon caràcter i el, també proverbial, gust per les lletres).

EL TEMPS

Detall del Retaule de sant Vicenç de Sarrià, de Jaume Huguet (segle XV).

Afirmen les cròniques que volia oir tres misses cada dia i que l'obcecació arribà al punt que fins i tot en una època de religiositat a flor de pell, homes de l'ofici van provar de parar-li els peus: "Mills serveix a Déu lo príncep ab l'espasa e ab la llança justament pugnans contra los enemics e ab lo llibre e balança de justícia sobre els pobles –diu que li raonava el franciscà Pere Martí– que no ab llibres d'oracions e oint misses, qui es pertany a nosaltres qui pregam Déus per vós, tenint l'ofici de Moisès, qui pregava en lo mont com Josuè batallava."

Martí l'Eclesiàstic, sigui com vulgui, i sense acabar de fer cas al franciscà, sembla que va omplir la cort de gent de religió de tota mena (entre els quals, Francesc Eiximenis, que dedicà el devocionari *Scala Dei* a la reina Maria de Luna, i també l'hàbil predicador dominic, i futur sant, Vicent Ferrer), va competir per aconseguir anhelades relíquies, va obrar espai a palau per a un cenobi de monjos celestins, es va construir estança al monestir de Poblet i va fundar, a Altura (Alt Palància), la cartoixa de Valdecris. Etcètera.

Reina Luna, papa Luna. Va ser una de les avaladores del partit del papa Luna. No debades eren parents. Però Maria, fidel companya del marit en tantes trifulgues com els deparava la vida, reina capaç quan va arribar l'hora, va ser més que una mera corretja de transmissió d'interessos familiars. De fet, tal com ens il·lustra Maria Teresa Ferrer, el sempre intervencionista Pedro Martínez de Luna (convertit des del 1394 en Benet XIII, un dels papes protagonistes del cisma que va dividir l'església durant cinquanta anys), ja va intentar ficar cullerada en la successió de Joan I: "Pretenia que

EL TEMPS

Una imatge del rei Pere el Cerimoniós, pare de Martí l'Humà, camí de Sicília. A la Crònica figurada de Giovanni Villani, del segle XIV.

Catalunya, València i Aragó li enviessin missatgers perquè ell arbitrés. Però Maria de Luna li va dir que de cap manera, que allò ja estava arbitrat, que aquella qüestió la resolien els reis."

Al següent atzucac successor, quan hi va haver emissaris i arbitris, a Casp, sí que hi havia de tenir paper (i ben destacat) el tossut papa Luna. De moment, però, la ja reina Maria li va saber eixalar les pretensions. "Era una persona de caràcter, sí", destaca Ferrer. I continua: "Ben mirat, sembla mentida com el papa anava contra els interessos de la seva parenta. No sé què pretenia, més enllà de manar com si fos un rei. Potser afavorir un altre candidat per guanyar-se França, que ja li retirava el suport (mentre hi havia hagut un papa francès a Avinyó li havien donat cobertura, però en arribar el Luna, que era aragonès, ja no els va interessar)".

La flamant reina Maria, en tot cas, a més de frenar aquelles vel·leïtats intervencionistes del papa avinyonenc (en unes altres qüestions va ser després, juntament amb el rei Martí i malgrat els dubtes que també saltaven a la palestra, protectora del papa *de casa*), va haver de demostrar aviat aquell seu caràcter de govern. La successió (sobtada: el rei Joan I es va morir de cop, probablement d'alguna mena d'atac de cor, anant, també probablement, a caçar) va arribar

quan Martí era a Sicília i, mentre no arribava (que va trigar), ella es va encarregar del regne: Maria va controlar la també valenta reina sortint, Violant de Bar, que afirmava tenir al ventre hereu engendrat; va menar el processament contra alguns consellers i oficials del rei Joan I, acusats per les ciutats i viles reials (amb Barcelona al capdavant) de malversació; i va fer la guerra a un incòmode pretendent a la corona, el comte de Foix, que s'havia alçat en armes des del nord per reclamar drets successoris a la muller, Joana, filla de Joan I. Anys a venir, també havia d'assumir el càrrec de lloctinent del regne de València, per exemple, en un temps –destaca David Garrido– "molt difícil, marcat per les grans bandositats que enfrontaven els Vilaragut i els Centelles". Ella, però, tenia traça a manar.

Amb tot just cinc anys, l'havien enviada a la cort catalana. I aquí va créixer i hi va aprendre tot allò que li calia, sota l'empara d'Elionor de Sicília, l'anomenada *reina grossa* i muller de Pere III, i al costat de l'infant Martí. La relació entre tots dos, que amb el temps havien d'esdevenir marit i muller, va ser, des de menuts, d'allò més fraternal. L'amistat els va durar tota la vida.

La corona empenyorada. Martí i Maria, Maria i Martí, compartien, a més, un cert sentit sobri de la vida (que

A l'època li deien Martí l'Eclesiàstic i va omplir la cort de tota mena de gent de religió

no es renyia pas amb les bones viandes, val a dir-ho). La cort que van bastir res no tenia a veure, fos com fos, amb els excessos que havien caracteritzat Joan I (*el Descurat*, li deien, precisament per això) i Violant de Bar. A més del canvi a la biblioteca (si de joves havien compartit el gust pels clàssics i la poesia, el pas del temps havia singularitzat les preferències dels dos germans), que va deixar de nodrir-se amb els llibres d'astrologia que plaïen a Joan I i es van omplir de missals, martirologis, oficis santorals i més (llegits normalment, destaca també Garrido al seu estudi, en traduccions al català), hi va haver una transformació de fons. Calia recuperar econòmicament la corona. La recuperació, a més, ens la podríem prendre de manera literal: a l'hora de la cerimònia, i per tant de resoldre dignament la coronació, Martí va haver de fer mans i mànigues perquè li retornessin físicament l'objecte, que havia estat empenyorat a trossos.

“Un dels objectius del regnat va ser –destaca Maria Teresa Ferrer– la restauració de les finances reials, arruïnades a causa de les guerres en temps de Pere el Cerimoniós i de la descurança de Joan I.” La corona era cara i els ingressos, insuficients. De fet, Martí ja havia hagut d'invertir el seu patrimoni, abans d'accedir al poder, en l'expedició de conquesta de Sicília, l'any 1392, ens recorda David Garrido. No hem d'oblidar que la monarquia catalana tenia “unes mancances econòmiques molt evidents”.

Això no vol pas dir que els reis passessin penalitats (“vivien com a rics, és clar –puntualitza l'historiador–, amb un luxe una mica més contingut que el de Joan I, però luxe, al capdavant; amb palaus i jardins amb animals exòtics i allò que fera falta”). Al capdavant, continua, “la corona catalano-aragonesa era una potència mediterrània, no pas un regne perdudet qui sap on. Ara bé, com a estat, cal tenir present que, si la base econò-

Poderoses dones

Van tenir un paper tan actiu en la política del regne com ho permetien unes circumstàncies que les obligaven a un segon pla. Sovint, fins i tot, van saber passar-los la mà per la cara, a les dites circumstàncies. Çà i lla, entre llibres i cròniques, en va apareixent més que un rastre: eren les dones poderoses, ambicioses, batalladores que també van moure les seves fitxes al damer de la política europea del moment. Vet-ne aquí dos exemples paradigmàtics: Sibil·la de Fortià (malgrat la posterior imatge de madrastra intrigant, Bernat Metge en va lloar la “fortalesa de cor” tot reblant que l'esperit de la reina era digne “d'Escipió”) i Violant de Bar (en aquest cas, la lloa li va venir per la “liberalitat”).

L'empordanesa Sibil·la de Fortià fou la darrera muller de l'impetuós rei Pere III. Ell ja era gran quan va caure rendit als encants de la bella (i trenta anys més jove) dama de la cort. I tot anava bé, amb filla inclosa, fins que el rei s'hi va voler casar. Joan, l'hereu, mai no ho va pair i va escenificar la ruptura no assistint a la cerimònia de coronació de la nova reina. Martí tampoc no hi va anar (per convicció o per fidelitat al germà que, al capdavant, aviat havia de ser el monarca), però sí la seva saçaç muller, Maria de Luna. Per si de cas.

No cal dir que Violant de Bar, casada amb el futur rei Joan I, *el Caçador*, no podia veure Sibil·la ni en pintura (la seva rivalitat es va convertir, segles després, i gràcies a Frederic Soler, *Serafi Pitarra*, en representació d'èxit a *Batalla de reines*). Al voltant de la noble dama d'origen francès (Violant era neboda del rei Carles V), es va bastir el bàndol aristocràtic a la cort del rei Pere, oposat a la facció més *popular* encarnada per la reina Sibil·la i l'eixam de representants de la petita noblesa empordanesa que havien proliferat al seu recer.

Perquè cal dir que una de les acusacions de què era objecte la jove reina era, precisament, d'haver creat i afavorit, amb autèntic esperit clànic, aquest seu partit de parents. Violant va haver de carregar després bona part de culpa pels dispendis i el seguit de corrupteles en què es va enfangar la cort durant el regnat de Joan I (la seva influència sobre el marit i rei era cabdal, diuen, tant a l'hora d'inclinar la corona devers el papa d'Avinyó com a la de permetre-li, o incentivar!, bona cosa de disbauxes).

Totes dues van tenir un final de regnat amb escàndol: l'una, Sibil·la, fugint de palau amb el marit encara moribund, perseguida, tancada en una torre i acusada gairebé de bruixeria (“lleixat havia / abandonat, / palau robat, / sense remei / son senyor rei / –propi marit!– / mig mort al llit, / emmetzinat / e fetillat / segons se deia”), li va escriure Jaume Roig a l'*Espill*; l'altra, que s'havia guanyat l'animadversió dels consellers de Barcelona, quan va veure que, després de la mort sobtada de Joan, es declarava rei Martí, anuncià embaràs sense manies. També va acabar reclosa, durant mesos, custodiada per un comitè de *bones dones* per certificar la falsedat de l'afirmació.

Val a dir que Violant no va pas tancar la paradeta política en deixar la corona: mort Martí l'Humà, va fer mans i mànigues, amb punyent discurs a Casp inclòs, per convertir en rei el seu nét, Lluís d'Anjou. D'alguna manera, també Sibil·la hi va ser present, en aquella contesa successòria: ella s'havia mort el 1406, però la seva filla (i del rei Pere), Violant, s'havia casat amb qui semblava un dels aspirants a la successió amb més possibilitats, el comte Jaume d'Urgell. Cap de les dues no va guanyar, tampoc, la darrera batalla.

Detall del retaule de Sant Joan Baptista, de P. Garcia de Benavari, c. 1470.

EL TEMPS

Retrats de Martí l'Humà i del seu fill, Martí el Jove, al Retaula de sant Sever, de Pedro Nunhes i Henrique Fernandes.

mica venia per la demografia, tenia una situació molt diferent de la de Castella o França. Demogràficament, sempre hem estat un poble petit, i era impossible de mantenir exèrcits de molts combatents". Malgrat aquest handicap, però –rebla Garrido–, “es va fer un gran esforç: es va conquerir Sicília i es va acabar de conquerir Sardenya, que és una fita importantíssima: Sardenya havia marcat dràstica-

cament tota

la política exterior de la corona durant el segle XIV, havia estat una mena de pou sense fons on queien els diners, i no s'acabava de sotmetre. Devem la conquesta definitiva, precisament, a l'acció de Martí. Aquí sí que li n'hem de donar tot el mèrit”.

També Maria Teresa Ferrer troba elogis per a Martí l'Humà: “Va ser un home assenyat que va reconduir el govern d'una manera sàvia i equilibrada i que va engegar la recuperació del patrimoni”. Garrido surt igualment a defensar el rei Martí davant una altra màcula que li han atribuït: “La historiografia tradicional li retreu que estiguera a l'altura per a vèncer la divisió dels regnes en bandositats, però jo crec que va fer tant com va poder. Tenint en compte, a més, que el pare, que tenia un tarannà molt més enèrgic, tampoc no hi va reeixir: el problema era molt arrelat.” I coincideix amb Ferrer: “Crec que, en definitiva, no va ser un mal rei, que va governar amb seny, que va fer tot allò que va

poder. Hi ha coses que van més enllà de les voluntats de cadascú.”

Els darrers temps del seu mandat, però, van quedar marcats per una trista indolència. “Ja era una persona una mica malalta i amb poca energia. Potser això també hi va influir”, apunta la historiadora.

Desgràcies i politges. Les coses van començar a anar a mal borràs des que la seva muller i també amiga, la reina Maria de Luna, es va morir, l'any 1406, a Vila-real. Només li faltava, al ja cansat monarca (i vell, per a l'època, i somnolent), la sobtada desaparició del fill, de l'hereu. Aquella mort el va deixar desesperat. El jove rei de Sicília, l'esperança d'un pare ja en davallada, el capitost vencedor a la díscola Sardenya, queia, després de la batalla, víctima d'un mosquit.

El pare prou que li ho havia advertit, que anés amb cura, que no calia que l'hereu s'arrisqués a la batalla (fer-

ho era, deia el monarca lletrat, com “pescar amb ham d’or”). Però Martí el Jove tenia empena i ganes de glòria. Va encapçalar l’exèrcit i el va dur, explicita Garrido, a “una de les més grans victòries militars catalanes de la història, la batalla de Sanluri”. Dificilment trobarem victòria més amarga.

Perquè el rei ja ho havia temut, com en un funest presagi: “Que us guardets de mals aires”, li havia dit. I el jove guerrer va enfilar camí cap a la glòria tot resseguint la riba del riu Mannu, acampant vora l’estany de la plana de Flamaria, avançant per una ruta que Garrido descriu nítidament: “Era la pitjor per a evitar els mals aires sards, la terrible picada del mosquit anòfel, origen de les febres pestilencials que assotaven l’illa.” Martí el Jove, efectivament, va contreure la malària. I es va morir poc després. Era el 25 de juliol del 1409 i la dinastia quedava situada arran de l’abisme.

Dies després, aliè a la infausta nova, el rei encara escrivia una missiva al fill per tractar-hi d’afers d’estat: el cisma continuava viu, a Pisa havien escollit nou papa, Alexandre V, i li pregava que no dugués a terme cap moviment fins que “nós e vós hajam madurament deliberat què s’hi deurà fer”. L’endemà mateix li arribà la terrible notícia. Fra Vicent Ferrer i Benet XIII i tot acudiren a donar-li consol. Res no hi valia, per a la “sobirana tristor e congoixa” en què era posat.

A més del dolor personal (igual com s’havia estimat Maria de Luna, també els sentiments envers el fill eren ben vius), calia afegir-hi el vertigen de no comptar amb hereu. Tenia un nét natural (el legítim, l’infant Martí, s’havia mort tot just feia dos anys), Frederic, i para de comptar. Desganat, cansat, trist, va haver d’accedir a la proposta que ja li havien fet en morir la reina Maria (i que ell havia rebutjat com qui ja no està per brocs): tornar-se a casar.

Li van oferir un parell de candidates i va triar la jove dama Margarida de Prades. Els va casar Benet XIII i, durant set mesos, Margarida va ser reina. Set mesos dedicats a aconseguir-li un hereu a la corona. Segons relata Elisenda Albertí al

Es va sotmetre a tot de pocions i afrodisíacs per mirar d’engendrar un altre hereu

llibre *Dames, reines i abadesses*, el monarca català, al costat de la jove muller, semblava “eixorivit i revifat”. I diu que, “ple d’optimisme, repetia sovint el refrany ‘Home vell i dona jove, criatures a trompons’”.

No va ser el cas, però. I això que sembla que es van sotmetre a tota mena de pocions i d’ungüents, de massatges i menges afrodisíacs. I d’artefactes, fins i tot, si és que hem de creure el relat de l’humanista italià Lorenzo Valla, que explica impúdicament que res no es va poder fer perquè el xaruc marit complís el seu deure fecundador, “malgrat que alguns homes auxiliaven el rei tot penjant del sostre una mena de pes lligat a la faixa de la panxa, que comprimia l’inflament del seu ventre, molt gras, per fer-lo baixar de mica en mica” cap a la seva muller estesa al llit. És clar que Valla no era, ni de bon tros, un cronista imparcial: tal com destaca Garrido, l’impressionant episodi forma part de la biografia oficial que l’italià va escriure al

Trastàmara Ferran I: “És una xafardia més, potser

la més grossa, per a dilapidar el prestigi de la dinastia anterior.” Cosa que no significa, tot sigui dit, que “això no pogués haver existit, mitjançant aquest mecanisme o qualsevol altre. No hem d’oblidar que parlem d’un home molt gras. I que cinquanta anys són anys, per a aquella època”.

Tot allò que pogués saber o inventar-se Valla, ho sabia o s’ho inventava per via interposada. Sembla que el bufó Borra, Antoni Tallander, que havia servit a la cort del rei Martí, li va furnir algunes històries. Fins a quin punt entre l’un i l’altre hi van posar més pa que formatge és una qüestió que, ara per ara, no s’ha pogut dirimir. “Són uns esdeveniments de natura molt personal, que no acostumen a eixir en els documents ni les cròniques —raona David Garrido—, i no és una gesta que et pengen del sostre amb una politja.” De tota manera, continua, “un home de la seua pulcritud moral no me l’imagino d’aquesta manera. En tot cas, si va protagonitzar aquest episodi o algun de semblant, seria des de la consciència de la necessitat de l’hereu, des del temor de la incertesa en què quedava la corona”.

No pensava morir-se encara, el rei Martí. Havia fet Jaume d’Urgell llocinent general (càrrec que tradicionalment exercia el príncep hereu), maldava perquè el papa li legitimés el nét Frederic, insistia a engendrar un nou hereu... Hi havia moltes vies obertes i el responsable monarca cercava solucions. Però —ho tenia al caràcter— també dubtava.

I, entre dubte i dubte, sense haver tampoc nomenat hereu clar (ni clar ni fosc: no en va nomenar cap i, ara per ara, les seves intencions continuen essent carn de debat historiogràfic), el va sorprendre la dama de la dalla. El 31 de maig del 1410, en una cel·la del monestir cistercenc de Valldonzella, dramàticament envoltat dels interessos que esmolaven armes i lleis per a la batalla successòria, expirava el rei Martí. I va donar pas, recorda Maria Teresa Ferrer, a “l’entronització d’una dinastia castellana que no es va adaptar mai al país”.

Núria Cadenes